

Rafał Marek

Rosyjskie zapożyczenia w języku niemieckim

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica Rossica 9, 35-41

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rafał Marek

Uniwersytet Łódzki, Katedra Językoznawstwa Niemieckiego i Stosowanego (Polska)

ROSYJSKIE ZAPOŻYCZENIA W JĘZYKU NIEMIECKIM¹

1. WSTĘP

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie obecności w języku niemieckim elementów leksykalnych o proveniencji rosyjskiej. Praca ma za zdanie nie tylko przedstawić egzemplifikacje rosyjskich pożyczek w niemczyźnie, lecz również wyjaśnić historyczne, polityczne, gospodarcze oraz kulturowe przyczyny przejmowania przez leksykę niemiecką elementów rosyjskich. Analizowany materiał obejmuje przykłady rosyjskich zapożyczeń w języku niemieckim – zarówno tych najstarszych, jak i najmłodszych.

Ponieważ żaden naród świata nie egzystuje samotnie, lecz wchodzi w liczne interakcje z innymi narodami, dochodzi między nimi do wymiany wytworów kultury materialnej i duchowej.² Ten sam mechanizm dotyczy także języka: języki, znajdujące się w sytuacji kontaktu (Lewandowski 1990: 1192), oddziałują na siebie, powodując wzajemne przejmowanie danych elementów fonetycznych, morfosyntaktycznych oraz leksykalnych i dopasowywanie ich do systemu języka zapożyczającego. Poziom upodobnienia tychże elementów nie jest jednakowy – jedne elementy w znacznym stopniu upodabniają się do języka zapożyczającego, inne zaś zachowują swą oryginalną pisownię, fleksję i wymowę (Conrad 1988: 139–140). Przejmowanie owych struktur następuje z języka obcego do ojczystego (tu: z rosyjskiego do niemieckiego) (Bußmann 2002: 103). Zarówno proces, jak i produkt przejmowania obcych elementów (leksykalnych, syntaktycznych, morfologicznych, fonetycznych) z jednego języka do drugiego określane są mianem zapożyczeń. W zależności od stopnia asymilacji obcych elementów z językiem zapożyczającym

¹ Praca powstała w oparciu o artykuł *Zapożyczenia rosyjskie w języku rosyjskim*, wchodzący w skład tomu pokonferencyjnego pt. *Kultury wschodniosłowiańskie – oblicza i dialog – III*, będącego obecnie w druku [przypis autora].

² Tezy tworzone w oparciu o tłumaczenia z języka niemieckiego na język polski artykułów i wyjątków z niemieckojęzycznej literatury sekundarnej [przypis autora].

wyróżnia się zapożyczenia (upodabniają się pod względem gramatycznym, ortograficznym i artykulacyjnym do języka zapożyczającego) i wyrazy obce (zachowują swą oryginalną pisownię, odmianę oraz wymowę) (Bußmann 2002: 103).

Rosyjskie zapożyczenia (rusycyzmy) w języku niemieckim nie występują często – znacznie częstsze są niemieckie elementy leksykalne (germanizmy) w języku rosyjskim. Zarówno rosyjskie zapożyczenia w języku niemieckim, jak i niemieckie zapożyczenia w języku rosyjskim wskazują na fakt, iż języki rosyjski i niemiecki były przez wiele stuleci w sytuacji wzajemnych kontaktów (Bielfeldt 1982: IX). Na tej zasadzie język niemiecki pozyskiwał rosyjskie (w początkowej fazie kontaktów językowych – ruskie) elementy, zaś rosyjski – niemieckie (Schippa 1984: 275).

W pracy przedstawiony zostanie zarys pożyczek słowiańskich w języku niemieckim (z dokładnym uwzględnieniem proveniencji badanych leksemów), co będzie punktem wyjścia do zasadniczej tematyki niniejszej pracy – zapożyczeń o rodowodzie rosyjskim. W artykule przeanalizowane zostaną słowa-relikty (nie występujące już w niemczyźnie), określenia diatopiczne (regionalne) oraz egzotyzy (określenia odnoszące się do historii, kultury, geografii kraju danego języka, z którego się wywodzą). Wszystkie wyżej wymienione grupy rosyjskich zapożyczeń w języku niemieckim zostaną w pracy odpowiednio zegzemplifikowane.

2. SŁOWIAŃSKIE ZAPOŻYCZENIA W JĘZYKU NIEMIECKIM

Słowiańskie zapożyczenia (slawizmy) nie występują zbyt licznie w języku niemieckim w przeciwieństwie do pożyczek, wywodzących się z innych języków, na przykład angielskiego, francuskiego. Do slawizmów należą elementy leksykalne, pochodzące z następujących języków europejskich: polskiego, rosyjskiego, czeskiego, słowackiego, słoweńskiego, ukraińskiego, serbsko-chorwackiego, dolno- i górnołużyckiego. Owe zapożyczenia nazywane są w literaturze sekundarnej odpowiednio: polonizmami, rusycyzmami, bohemizmami, słowakizmami, słowenizmami, ukrainizmami, kroatyzmami, sorabizmami (Agricola 1969: 66–67). Według Bielfeldta język niemiecki zawiera ok. 3000 elementów leksykalnych pochodzenia słowiańskiego (w tym określenia należące do języka ogólnego, słowa-relikty, warianty regionalne oraz egzotyzy) (Bielfeldt 1982: 18).

Elementy regionalne pochodzenia słowiańskiego występują na wielu terenach niemieckiego obszaru językowego, na przykład w Holsztynie, nad dolną i górną Łabą, w Turyngii, Meklemburgii, na Pomorzu, na Śląsku, w górnej Saksonii oraz na terenach dialektów bawarskich (Bielfeldt 1982: 331). Słowiańskie pożyczki występują także w austriackiej odmianie języka niemieckiego (nem. *österreichisches Deutsch*). Duża ilość tychże pożyczek da się wytłumaczyć wielokulturowością monarchii austro-węgierskiej – poza językami niemieckim i węgierskim używało się tam następujących słowiańskich języków: polskiego, serbskiego, chorwackiego, słoweńskiego i ukraińskiego (Wiesinger 2006: 8).

Slawizmy w języku niemieckim występują w licznych grupach rzeczowych, takich jak m.in.:

– nazwy pojazdów, na przykład *Britschke* ‘bryczka’ (pol. *bryczka*) (Sikorska 2008: 53), *Droschke* ‘dorożka’ (ros. *дpожкy*) (Bielfeldt 1982: 37), *Zille*³ ‘czołno’ (pol. *czołno*) (Sadziński 1999: 218)

– nazwy roślin, na przykład *Gurke* ‘ogórek’ (pol. *ogórek*) (Bielfeldt 1982: 49), *Kren* ‘chrzan’ (słowo ogólnosłowiańskie – cechuje się podobieństwem formalnym w wielu językach słowiańskich: cz. *křen*, górnołuż. *krěn*, dolnołuż. *kšen*, pol. *chrzan*) (Bielfeldt 1982: 65), *Kukuruz*⁴ ‘kukurydza’ (pol. *kukurydza*) (Scholze-Stubenrecht 2009: 222), *Reizker* rydz’ (łuż. *ryzyk*) (Bielfeldt 1982: 64)

– nazwy żywności, na przykład *Brimsen*⁵ ‘bryndza’ (słow. *bryndza*) (Scholze-Stubenrecht 2009: 81), *Klobasse*⁶ ‘rodzaj dobrze przyprawionej kielbasy’ (cz. *klobasa*) (Stanaszek 2007: 87), *Quark* ‘twaróg’ (pol. *twaróg*) (Bielfeldt 1982: 64), *Powidl* ‘powidła’ (cz. *povidla*) (Sadziński 1999: 215)

– nazwy zwierząt, na przykład *Girlitz* ‘kulczyk domowy’ (słowen. *girlica*) (Bielfeldt 1982: 42), *Karausche* ‘karaś’ (ogólnosłowiańskie słowo – wykazuje ono podobieństwo formalne z następującymi leksemami: pol. *karaś*, ros. *каpась*) (Bielfeldt 1982: 41), *Nerz* ‘norka’ (ukr. *нopчa*) (Bielfeldt 1982: 46)

W języku niemieckim występują również przykłady egzotyzmów (ksenizmów) słowiańskiego pochodzenia. Ksenizmy są bowiem nazwami obiektów wywodzących się z kultury, historii i geografii krajów słowiańskiego obszaru językowego. Do ksenizmów pochodzenia słowiańskiego w języku niemieckim można zaliczyć następujące elementy leksykalne⁷:

– z języka polskiego: *Masurka* (pol. *mazurek* – rodzaj tańca), *Woiwode* (pol. *wojewoda*), *Woiwoschaft* (pol. *województwo*)

– z języka czeskiego: *Polka* (cz. *polka* – rodzaj tańca)

– z języka rosyjskiego: *Duma* (ros. *Дyма*), *Kreml* (ros. *Кpемль*), *Samowar* (ros. *самовap*), *Wodka* (ros. *водкa*)

3. ZAPOŻYCZENIA ROSYJSKIE W JĘZYKU NIEMIECKIM

Można przyjąć, iż pierwsze zapożyczenia pochodzenia rosyjskiego datowane są w Niemczech na XII w. Dzięki kontaktom handlowym Rusi z miastami niemieckimi (gł. hanzeatyckimi) do języka środkowodolnoniemieckiego (niem.

³ Leksem ten używany jest w austriackiej odmianie języka niemieckiego oraz dialektach bawarskich [przypis autora].

⁴ Leksem używany jest głównie w Austrii [przypis autora].

⁵ Leksem typowy dla austriackiej odmiany języka niemieckiego [przypis autora].

⁶ Leksem typowy dla austriackiej odmiany języka niemieckiego [przypis autora].

⁷ Egzotyzmy zaczerpnięte ze słownika: K. Kunkel-Razum (red.), *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*, Mannheim [m. in.] 2006 [CD-ROM].

Mittelniederdeutsch) przeszło wiele staroruskich słów. Pierwsza faza przejmowania rosyjskich elementów leksykalnych trwała do XVI w. (Bielfeldt 1982: 31). Część tych zapożyczeń przeszła z języka środkowodolnoniemieckiego do dialektów dolnoniemieckich, a dalsza ich część – do języka nowowysokoniemieckiego (niem. *Neuhochdeutsch*). Wyżej podaną wędrówkę rosyjskich elementów leksykalnych nad tereny Łaby ilustruje następujący przykład: **Besemer** ‘waga ręczna’ (ros. *безменъ*) – słowo to można było znaleźć w dokumentach z Lubeki już w początkach XIII w. Potem przeszło ono do dolnoniemieckich dialektów, a później do języków skandynawskich.

Inaczej wyglądała sytuacja ze słowem **Prahm** ‘prom’, wykazuje ono bowiem dwojaki pochodzenie: czeskie (próm), rosyjskie (*наром*). Słowo rodowodu czeskiego używano na terenach nad górną Łabą, zaś rosyjskiego – na terenach Hanzy (m.in. Ryga, Lubeka, Lüneburg). Leksem zaczerpnięty z języka ruskiego dotarł do języka niemieckiego dzięki kontaktom handlowym ośrodków hanzeatyckich z Rusią. Proweniencja czeska i rosyjska początkowo były niezależne od siebie, potem zaś zaczęły współistnieć. Niemiecki słownik etymologiczny Klugego zakłada, iż **Prahm** ma korzenie łużyckie (łuż. *prom*), ale zdaniem Bielfeldta teza ta nie jest prawdopodobna, gdyż nie odnalazł on żadnego potwierdzenia tego słowa w tekstach z tamtych czasów (Bielfeldt 1982: 32).

Wśród rusycyzmów w języku niemieckim znajduje się również słowo **Macheier** ‘rodzaj tkaniny wełnianej’. Już w XIV–XVI w. słowo to było używane w tekstach z okolic Greifswaldu, Lubeki i Stralsundu. Pod koniec XVIII w. słowo *macheijer* występowało na Pomorzu. Potem przeszło ono jednak do dolnoniemieckich dialektów i obecnie jest określeniem dialektalnym (Bielfeldt 1982: 33).

Inne leksemy pochodzenia ruskiego, które z języka środkowodolnoniemieckiego przeszły do dolnoniemieckich dialektów to: **Lasten** ‘hermelin’, **Lodie** ‘rodzaj statku’ (Bielfeldt 1982: 235).

Rusycyzmy odnosiły się również do nazw zwierząt, głównie futerkowych, na przykład **Zobel** ‘soból’ (ros. *соболь*) – słowo to cechuje podobieństwo formalne z wieloma określeniami tego zwierzęcia w innych językach słowiańskich (cz., łuż. *sobol*), ale jego ruskie pochodzenie jest najbardziej prawdopodobne, bowiem na obszarach języka czeskiego i języków łużyckich (słowo *Zobel* było przez niektórych uczonych uważane za pożyczkę czeską lub łużycką) zwierzę to nie występuje. Uznaje się, że handel sobolim futrem był powodem zakorzenienia się tej nazwy w księstwach niemieckich. Forma *Zobel* datowana jest na XI w. i pozostaje w użyciu do dnia dzisiejszego. Kronikarz Ibrahim ibn Jakub napisał, iż w 973 r. sobole futra przewożono z Krakowa do Pragi (Czechy znajdowały się wówczas pod zwierzchnictwem Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego). W XII w. w języku środkowowysokoniemieckim można było znaleźć formę *sabel*, będącą określeniem ww. zwierzęcia. Kluge w swym słowniku etymologicznym informuje bez wyraźnego uzasadnienia, iż słowo to używane było w języku wysokoniemieckim (niem. *Hochdeutsch*). *Sabel* uważane jest również

za zapożyczenie ze źródła rosyjskiego, które pojawiło się w języku środkowodolnoniemieckim niezależnie od słowa *Zobel* (Bielfeldt 1982: 34). Z języka ruskiego pochodzą inne określenia zwierząt futerkowych, takie jak *Hamster* ‘chomik’ (starorus. *χομъстопъ*) (Bielfeldt 1982: 235).

W XVI w. po rozkwicie państwa moskiewskiego powszechny był handel z księstwami niemieckimi. Z tego okresu bowiem pochodzą słowa, które po raz pierwszy pojawiły się w dokumentach niemieckojęzycznych z XVI–XVII w. Początkowo określenia te trafiały do języka środkowodolnoniemieckiego dzięki handlowi księstwa moskiewskiego z Hanżą. Do tych wyrazów należy m.in. *Juchten* ‘jucht’ (ros. *juchтъ*) – początkowo obecna była starsza forma *Jufften*, ale została ona zastąpiona nowszą: *Juchten*. Taką właśnie formę tegoż słowa znajdujemy w relacjach Killburgera z 1674 r. Pamiętnikarz w swym pamiętniku wskazuje na kontakty handlowe z Rosją, co może nas utwierdzać w przekonaniu, iż mamy do czynienia z elementem leksykalnym pochodzenia rosyjskiego z tego okresu. Kluge w swym słowniku etymologicznym podaje, iż nie tylko język niemiecki zapożyczył słowo *Юфть* – za pośrednictwem niemieckiego słowo to dotarło do języka serbsko-chorwackiego (Bielfeldt 1982: 34).

Rosyjskie korzenie wykazuje także słowo *Safian*. Posiada ono swe odpowiedniki w wielu słowiańskich językach, na przykład pol. *safian*. W tekstach kupców i podróżników niemieckich handlujących z Rosją (Killburgera, Fleminga, Olleariusa) pojawiają się różne formy tego słowa – *Saphian*, *Safian*. Kluge upatruje proveniencji tego słowa w języku polskim. Jest to jednak mało prawdopodobne, ponieważ nie uzasadnia on swojej tezy, a rosyjskie pochodzenie tego słowa zostało poświadczane tekstami. Rosyjskie pochodzenie ww. leksemów znajduje swe potwierdzenie w słowniku Sandera (1860–1865), mimo że są one akcentowane na ostatnią sylabę (Bielfeldt 1982: 34).

Słowo *Kabacke* ‘mała gospoda’ również zdradza rosyjskie pochodzenie. Występuje ono w XVI-wiecznych dokumentach, a wywodzi się od ros. słowa *кабак*. Z języka rosyjskiego pochodzą również takie leksemy, jak ang. *caback*, pol. *kabak*. Słowo to było w niemieckich dialektach dość powszechne, jednak występowało jeszcze w innym znaczeniu – ‘mała, biedna chatka’. Zapożyczenie to sięgało dawnych Prus Wschodnich, Pomorza, Gdańska, Szlezwika-Holsztynu, dolnych Łużyc, Śląska, górnej Saksonii i Westfalii. Ponieważ wyraz ten rozprzestrzenił się na zachód, można uznać, iż mamy do czynienia ze słowem pochodzenia wschodniego (Bielfeldt 1982: 35).

W XVIII w. język niemiecki przejął o wiele mniej rosyjskich elementów niż w czasach wcześniejszych. Wśród nich na uwagę zasługują takie leksemy, jak *Droschke*, *Steppe*. Znajdują one swe odzwierciedlenie w tekstach z przełomu XVIII i XIX w. W XIX w. pojawiło się jeszcze mniej nazw i określeń pochodzenia rosyjskiego, na przykład *Duma*, *Nogaika*, *Pogrom*, *Samowar*, *Tundra*, *Wodka*. Po rewolucji październikowej (1917) i zakończeniu II wojny światowej (1945) język niemiecki wzbogacił się z powodu fali komunizmu o następujące leksemy:

Datche, Kolchos(e), Komsomolze, Kulak, Sowjet, kojarzone z życiem kulturalnym i politycznym ZSRR. Język niemiecki rozszerzył się także o przeniesione przez język rosyjski elementy pochodzenia zachodniego, takie jak: *Brigadier, Kader, Polituro* (Bielfeldt 1982: 37).

4. UWAGI KOŃCOWE

Niniejsza praca jest próbą prezentacji zapożyczeń rosyjskich w języku niemieckim wraz z omówieniem okoliczności przejmowania ich przez język niemiecki. Zapozyczenia rosyjskie stanowią dużą grupę zapożyczeń słowiańskich, zaś niewielką grupę w porównaniu z innymi zapożyczeniami w języku niemieckim. Najwięcej rosyjskich zapożyczeń przeszło do języka niemieckiego w okresie średniowiecza, w czasie handlu miast hanzeatyckich z miastami ruskimi. Późniejsze zapożyczenia stanowią mniejszą grupę i wśród nich przeważają ksenizmy, odnoszące się w głównej mierze do realiów życia w byłym ZSRR. Wiele słów pochodzenia rosyjskiego zakorzeniło się w niemieckich dialektach i gwarach i występuje w nich do dnia dzisiejszego.

BIBLIOGRAFIA

- Die deutsche Sprache. Kleine Enzyklopädie* (1969), red. E. Agricola, Leipzig, s. 66–67.
Slawische Wörter im Deutschen. Ausgewählte Schriften (1982), red. H. H. Bielfeldt, Leipzig.
Lexikon der Sprachwissenschaft (2002), red. H. Bußmann, Stuttgart, s. 103.
Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini (1988), red. R. Conrad, Leipzig, s. 139–140.
Duden. Deutsches Universalwörterbuch, red. K. Kunkel-Razum, Mannheim [m.in.] 2006 [CD-ROM].
 Lewandowski Th. (1990), *Linguistisches Wörterbuch 3*, Heidelberg, Wiesbaden, s. 1192.
 Sadziński R. (1999), *Slawische Entlehnungen im österreichischen Deutsch*, [w:] red. K. Kuczyński [m.in.], *Polska–Austria. Drogi porozumienia*, Łódź, s. 215–219.
 Schippan Th. (1984), *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*, Leipzig.
 Scholze-Stubenrecht W. (2009), *Duden – Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch des österreichischen Deutsch*, Mannheim [m.in.], s. 222.
 Sikorska K. (2008), *Neue Feldelemente deutscher Herkunft im Gegenwartspolnischen am Beispiel der Handwerkersprache*, [w:] red. M. Michoń, W. Sadziński, *Texte und Kontexte. Festschrift für Professor Zenon Weigt zum 60. Geburtstag*, Łódź, s. 53–64.
 Stanaszek M. (2007), *O ruchach potraw i ich określeń na pograniczu germańsko-słowiańskim*, [w:] red. A. Kątny, *Słowiańsko-niesłowiańskie kontakty językowe*, Olecko, s. 79–95.
 Wiesinger P. (2006), *Das österreichische Deutsch in Gegenwart und Geschichte*, Wien.

Rafał Marek

RUSSIAN LOANWORDS IN GERMAN

(Summary)

The article attempts to present the impact of the co-existence of the Slavic and Germanic world on the formation of Slavic loanwords in German. The study focuses chiefly on the Russian loanwords in German. It presents and describes cultural, historical, political, and economic reasons for the transfer of the lexical elements of Russian origin to German. The aforementioned factors include: the impact of the hanseatic trade, political alliances, and conflicts.

The work refers to loanwords of Russian origin that entered German throughout the ages. The article provides examples of words that describe typical Russian phenomena (e.g. *Tundra*), which counterparts had not existed in German before.